

Camp i ciutat en la Lleida musulmana

A cavall dels segles VIII i XII la civilització musulmana configurà un paisatge arabitzat en el pla de Lleida. La seva construcció és el reflex d'una societat que s'ha adaptat i ha fet seva la cultura musulmana, però alhora, s'identifiquen trets singulars que no són res més que substrats culturals previs a la conquesta musulmana. El mosaic social d'Alandalús, i en el cas de Lleida s'accentua perquè és un districte fronterer, mostra les complexitats, les sinèrgies i les tensions de grups humans que visqueren sota un poder musulmà i s'adaptaren al medi natural.

La primera notícia documental de les fonts àrabs referent al pla de Lleida, la recollim del *Kitāb al-Rawd al Mi'tār* d'al-H[im]yārī, el qual en la seva crònica denomina aquest espai, *fah Maškīḡān* –transcrit al català, Mascançà.

Del text retallem dos fragments interessants que ajudaran a comprendre l'organització de l'espai rural lleidatà i les sinèrgies amb la seva capital, Lleida. El primer (...) *Lleida, a la frontera oriental d'al-Andalus, és una ciutat antiga (...). És a l'est de la ciutat d'Oscà (...). La suda és inexpugnable, no sucumbeix a cap atac ni es pot pensar a entrar-hi, malgrat un llarg setge. Al damunt seu hi ha la mesquita aljama, de formosa edificació, [re]construïda l'any 288 [26 desembre 900-15 desembre 901]. La suda domina una àmplia plana, coneguda com a pla de Mascançà. (...) Tots els masos (d[ī]yā), sense excepció, compten amb una torre (burḡ) o amb un soterrani on els que hi viuen s'amaguen de l'enemic. La gent de les fronteres desprenen en la seva construcció diners dels llegats pietosos i de les almoines (...).* El fragment descriu la ubicació de la ciutat de Lleida, les característiques militars de la suda i la ubicació de la mesquita aljama. Una ràpida, però alhora, interessant ullada per entendre la disposició urbana de la medina lleidatana, la qual s'estenia per l'actual Turó de la Seu Vella fins arribar a la ribera dreta del riu Segre. L'alçada que ofereix el citat turó -236m- favoreix que sigui visible des de qualsevol part del pla de Lleida, i aquí incloem el Mascançà musulmà. Al-H[im]yārī cita *la suda domina una àmplia plana*, aquesta brevíssima frase és força significativa per entendre el concepte ciutat en el món musulmà. Entenem que és des de l'espai urbà, des del centre econòmic i social, qui domina la resta del districte, en aquest cas el lleidatà, i de retruc l'àmbit rural. El món urbà no acabava amb la ciutat de Lleida, sinó que vertebrà una xarxa de petites ciutats com Balaguer, Fraga i Montsó, que participaven en la vertebració del districte lleidatà. Per tant, es llegeixen i

s'entreveuen sinèrgies entre ciutat i camp, el qual significa que s'està configurant un paisatge plenament musulmà.

Destaquem breument la prolongació de l'àmbit urbà en el rural mitjançant l'exemple de l'horta de la ciutat de Lleida. A caball de les partides històriques de Pardinyes, Fontanet i Gardeny, hi discorreien dues importants sèquies, la de Fontanet – ribera esquerra del riu Segre- i Alcarràs –ribera dreta del riu Segre. Aquest espai el considerem periurbà, és a dir, un àmbit rural que s'ha urbanitzat per la puixança urbana. L'horta musulmana de Lleida s'organitzava partint de les sèquies i els braçals, i les vies de comunicació que sortien de la ciutat per encarrilar vers *Qal'at al-Hǧmīr* – Castellldans- i la medina de Tortosa. A més, propietats més grans com l'almunia de *Coniaquera*, perfilaven els límits de l'espai pròpiament urbà de Lleida.

Al-Hǧmyārī, descriu tres tipus d'hàbitats en el Mascançà: les *dǧyā*, la *burǧ* i els soterranis coneguts per les fonts àrabs com *sirdāb*. Les *dǧyā* són assentaments rurals agropecuàris que encabeixen un nombre determinat de població en un hàbitat concentrat o semi-dispers. De fet, aquest vocable és polisèmic donat que se l'ha associat al mot alqueria, més propi de les àrees meridionals de la península ibèrica. La organització de les *dǧyā* giraria entorn d'una *burǧ* que els donaria cobertura militar i protecció, però alhora, representaria el poder, tant Omeia –previ al 1010- com del governador de la taifa lleidatana. En l'actual Guàrdia de d'Urgell –municipi de Tornabous- ha perdurat una torre de base quadrada construïda en un petit turó característic del Mascançà, el qual li otorga funcions defensives, vertebradores de l'espai, i de control social. Sens dubte, correspon al tipus *burǧ* que ofereix protecció a la comunitat rural que resideix en les immediateses. De fet, la tipologia constructiva és pròpia de l'edifici omeia, el carreu de pedra a llarg i través, però amb la disposició i tamanys singulars de la zona lleidatana, completament irregular.

La presència del concepte arquitectònic del poder omeia en l'àmbit rural lleidatà, obliga a plantejar-se la potència d'aquest, per impulsar obres d'aquest tipus. El carreu o *opera quadrata* és un aparell destinat a la construcció, d'un alt cost productiu i humà, donat que, les dificultats per extreure la pedra i transportar-la són elevats, i més si tenim en compte els habituals tamanys del carreu en la zona lleidatana –aproximadament 65x45x30-. Però a més costos humans, calen picapedrers experimentats en la talla, el qual significa que han rebut algun tipus de formació, i sense oblidar els mestres d'obra que ideen les infraestructures. Sens dubte, el carreu a llarg i través omeia corrobora

l'existència de fiscalitats que permetien pagar aquestes grans infraestructures. En el cas de Lleida, vol confirmar que els sectors productius obtenien els recursos suficients per finançar les obres públiques, i alhora, s'entreveu un teixit jeràrquic en el territori que controla la fiscalitat. Les ciutats i les grans fortaleses com Barbens, Palau d'Anglesola, Castellldans, Alguaire, Corbins, entre d'altres, desenvoluparien les funcions coordinadores en la recaptació del fisc.

El *sirdāb* com a model defensiu difícilment el localitzem al Mascançà, a pesar que al-H[im]yarī en dona testimoni. Més enllà del pròpiament pla de Lleida sí que en localitzem possibles referències als municipis de la Portella i Camarasa.

No obstant, les *d[ī]yā* no són l'únic model d'assentament rural del Mascançà. La documentació llatina de conquesta descriu una nova tipologia, les *almuniae*. L'almunia és un model d'assentament agropecuari que s'expandeix des de finals del segle X per tot el districte de Lleida, i pren rellevància al Mascançà. Aquesta nova tipologia es reconeix com la propietat d'un personatge, d'aquí que habitualment s'esmenten els seus noms i cognoms. En aquest sentit, les almúnies representen una tendència a patrimonialitzar el camp musulmà lleidatà, model que topa, amb la idea de les *d[ī]yā*, on en aquestes la comunitat hi tenia un major pes. A més, aquest model d'assentament, aglutinava grans quantitats de terres, diversitat de conreus i espais per pastures, tal i com es relata en la descripció de l'almúnia de Vensilló. L'almúnia de Matxerri –municipi de Castellldans- ubicada en una vall, configura un paisatge propi, on l'ús de l'aigua que s'extreu mitjançant pous, també formaria part de la propietat privada. Per tant, en aquest sentit, trobem un doble ús de l'aigua, el d'aquest tipus d'almúnies ubicades en espais de secà, i l'ús comunal de les sèquies de l'horta urbana de Lleida. Socialment, els propietaris de les almúnies són personatges destacats de la oligarquia urbana, com el lleidatà *Avincohona alfachi*, que tenien propietats rurals tipus almúnia i també urbanes. Però alhora també eren exclusivament grans propietaris rurals com ho demostra l'antropònim *Vimpèlec* –Bell-lloc d'Urgell i Vilanova del Segrià- el qual conserva l'arrel vin- que s'associa al *ibn* que traduïm com “fill de”.

El camp lleidatà, i en concret, el Mascançà no es configuren partint d'una idea del poder o de la institució, sinó que hi pren importància el medi natural. Aquí introduïm el segon fragment de document: (...) *La ciutat de Lleida és fèrtil malgrat la sequedat [dels seus voltants], posseeix nombrosos jardins i abundosos fruits, i està especialitzada en el [conreu del] lli, que és excel·lent i que s'exporta a tots els territoris*

de la Frontera. A la plana del Mascançà hi ha gran nombre de torres amb conreus i pastures (...). El pla de Lleida es reconeix com un paisatge àrid o de secà, donades les condicions climàtiques i els efectes de la orografia en la meteorologia. D'entrada, l'impacte més destacat és l'escassa pluviometria que oscil·la entre els 300mm i 450mm anuals, i les temperatures extremes segons l'estació de l'any.

A pesar d'aquestes adversitats, el Mascançà ofereix un conjunt de medis naturals singulars, els quals incideixen directament en l'adaptació dels grups humans musulmans en el paisatge. Mentre que tenim espais força humits degut al predomini d'estanys i llacs naturals, i als cons de dejecció dels rius Ondara i Corb, en contraposició, hi ha amplis espais entre Linyola i Vallfogona de Balaguer extremadament àrids. A més, les configuracions dels sòls també determinen no només el model d'assentament, sinó el tipus d'activitat econòmica que s'hi efectuava. Així doncs, on els sòls són més salinosos i en els humedals on el salitre hi predominava més –és el cas de l'àrea entre Linyola i Vallfogona de Balaguer-, la ramaderia era l'activitat que s'hi adaptava millor. La ramaderia deixà pas a espais de pasturatge comuns com eren els *marj*, que avui reconeixem com margalef. Per la seva banda, l'agricultura d'irrigació i la molinaria es desenvolupaven amb més energia en les proximitats de Palau d'Anglesola, Barbens i Guàrdia d'Urgell, donada la sinèrgia dels cons de dejecció dels rius Ondara i Corb.

Calcular les densitats d'assentaments en el Mascançà anota una dada rellevant. Mentre que en els espais on la ramaderia té major impromta les densitats són menors, en canvi, on l'agricultura és l'activitat principal les densitats són majors. El raonament d'aquesta planificació del paisatge la trobem en els sòls, donat que els de menor qualitat no poden regenerar-se amb més rapidesa. En aquest cas, la flora pel pasturatge és la gran damnificada, i de retruc la ramaderia. Això condiciona l'activitat econòmica, perquè amb major explotació el sòl és col·lapsa, i deixa de tenir l'efectivitat òptima per mantenir i garantir el mateix nivell d'ús. En canvi, els sòls on l'agricultura de regadiu o de secà s'implantà, tenen major capacitat de regeneració gràcies a les pràctiques agronòmiques i, la riquesa natural dels sòls.

És difícil avui en dia quantificar la productivitat del camp musulmà lleidatà, però com dèiem anteriorment fou suficient per finançar grans infraestructures, i mantenir una fiscalitat que també finançà les nombroses campanyes bèl·liques contra els comtats i la taifa de Saragossa. Talment, és interessant anotar que el comtat de Barcelona degut a les caresties, comprà en el transcurs del segle XI cereal a la taifa de Lleida. Aquestes dades confirmen que a pesar de la tècnica i el context, la Lleida musulmana, i el Mascançà,

eren espais pensats per a ser productius i per a desenvolupar-hi una civilització, la musulmana.

La configuració del paisatge del Mascançà no es pogué dur a terme sense entendre les relacions entre medi i home, les quals es tradueixen mitjançant els coneixements agronòmics i botànics. El Mascançà, en realitat, és el resultat del trasllat i aplicació del concepte oasis del desert a un àmbit determinat i ben definit. De fet, el concepte *fah* és sinònim d'espai únic des d'un punt de vista territorial, el qual, reafirma la hipòtesi del concepte oasis. Al cap i a la fi, aquesta idea corrobora la arabització del paisatge lleidatà, que ha quedat en gran part fossilitzat fins l'actualitat.